

DORIVOR O'SIMLIKLAR FARMASEVTIKADA QO'LLANISHI

Siyob Abu Ali ibn Sino nomidagi Jamoat salomatligi texnikumi

MUXTAROVA FOTIMA MUXAMMADIYEVNA

Annotatsiya: Ushbu maqola dorivor o'simliklar farmasevtikada qo'llanishi, dori vositalari ularni olish usullari, tibbiyotda qo'llanilish sohalariga mo'ljallangan.

Abstract: This article is intended for the use of medicinal plants in pharmaceuticals, methods of obtaining medicinal products from them, and areas of application in medicine.

Аннотация: Данная статья посвящена использованию лекарственных растений в фармацевтике, способам их получения и применению в медицине.

Ma'lumki, qadimdan insoniyat tabiat ne'matlaridan kasalliklarni davolashda foydalanib kelgan. Shifobaxsh o'simliklardan tibbiy maqsadlarda foydalanish borasida Abu Ali ibn Sino o'zining "Al-Qonun" asarida 476 ga yaqin o'simlikning shifobaxsh xususiyatlari va ularni ishlatish usullari to'g'risida ma'lumotlar keltirgan. Bulardan 750 ga yaqini shifobaxsh hisoblanadi. Shulardan tabiiy sharoitda o'sadigan va madaniylashtirilgan 120 ga yaqin o'simlik turlaridan ilmiy va xalq tabobatida foydalanib kelinadi. Tibbiyotda qo'llaniladigan dori-darmonlarning 47 foizi o'simlik xomashyolaridan olinadi.

So'nggi yillarda tabiiy dorivor o'simliklarga bo'lgan talab yil sayin ortib bormoqda. Chunki, shifobaxsh o'simliklardan tayyorlangan dori-darmonlar inson organizmida hech qanday salbiy asoratlar qoldirmaydi. Shu boisdan dorivor o'simliklardan tayyorlangan dori preparatlarga bo'lgan talab sezilarli darajada oshdi. Respublikamiz hududidan yig'ib olinadigan yovvoyi dorivor, oziq-ovqat va ayrim sanoat o'simliklar xomashyosiga bo'lgan e'tibor yil sayin davlat nazoratida bo'lmoqda.

Tabiiy holda o'suvchi va introduksiya qilingan o'simliklarning xomashyo bazasini, kimyoviy tarkibini o'rganish va ular asosida fitopreparatlar tayyorlash zamonaviy farmatsevtikaning dolzarb muammolardir. Zamonaviy tibbiyotda yangi tabiiy biologik faol birikmalar manbalarini qidirishga katta ahamiyat berilmoqda. Xalq tabobati va ilmiy tibbiyotning mamlakatimizdagi farmatsevtik ishlab chiqarishni yaxshilash maqsadida bir qator muhim qarorlar qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 10 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq tabobatini rivojlantirishga doir qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida" va "Yovvoyi holda o'suvchi dorivor o'simliklarni muhofaza qilish madaniy holda yetishtirish, qayta ishlash va mavjud resurslardan oqilona foydalanish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori shular jumlasidandir.

Ayniqsa, tabiiy o'simliklar xomashyosidan oqilona foydalanish, biologik faol moddalarning istiqbolli o'simlik manbalarini izlash mahalliy dorivor o'simliklardan olingan moddalar (substansiyalar) asosida dori preparatlarini tayyorlash asosiy vazifalardan hisoblanadi. Floradagi ko'plab tabiiy dorivor o'simliklar shu vaqtgacha ilmiy-amaliy tadqiqotlar asosida (resurslar, tuzilmasi, farmakologik) o'rganilmagan va bunday ishlar ilmiy qiziqishlarga sabab bo'ladi. Ularning kimyoviy tarkibi ham kam o'rganilgan yoki noma'lum yoki yagona o'simliklar organlaridan, bu esa tibbiy dori-darmonlar arsenalini to'ldirishga imkon bermaydi. Chunki o'simlik vositalaridan foydalanish xavfsiz bo'lib, sintetik analoglarga qaraganda samarasi yuqori. Hozirda florada tabiiy tarqalgan va madaniylashtirilgan holdagi 750 tur dorivor o'simliklar mavjud bo'lib, shundan 112 turi ilmiy tibbiyotda foydalanish uchun farmakologiyaga kiritilgan, respublika va o'rmon fondi yerlarida o'sayotgan 70 turdagi dorivor o'simliklardan har yili xomashyo tayyorlash respublika kvotasiga kiritilgan. Ma'lumotlarga ko'ra, 2019 yil 40 million dollar, 2020 yil 50 million dollarlik mahsulot eksport qilingan. 2021 yilning 9 oyi davomida dunyoning 33 davlatiga 40 million AQSH dollari miqdorida dorivor o'simlik xomashyolari va ulardan tayyorlangan mahsulotlar eksportga chiqarilgan. Biroq dorivor o'simliklardan xomashyo tayyorlashning oshishi, ayrim tabiiy dorivor o'simliklarning kamayishiga ham olib kelmoqda. Shuni e'tirof etish joizki, O'zbekistonda dorivor o'simliklarning introduksiyasi va iqlimlashtirish sohasida O'zbekiston respublikasi Fanlar Akademiyasining Botanika instituti va Botanika bog'i olimlari tomonidan ulkan ishlar amalga oshirildi. O'tgan asrning 1950 – 1965 yillarida akademik F. N. Rusanov boshchiligida Yer sharining deyarli barcha floristik hududlaridan o'simliklar yig'ib kelindi va ularning namunalari tuzildi. Shuningdek, H.Xo'jayev va H.Xolmatov kolleksiyadagi dorivor o'simliklarni madaniy holda o'stirish va ularga qo'llaniladigan agrotexnik tadbirlari ustida ilmiy ish olib bordi. V.Belolipov O'rta Osiyo florasida uchraydigan o'simliklarni Toshkent Botanika bog'i introduksiya sharoitida ekologik jihatdan moslashish xususiyatlarini tavsiflab berdi. A.Abdurahmanov va P.Valixo'jayeva tomonidan Sharqiy Osiyo floristik hududiga mansub bo'lgan 25 turning introduksiyasi o'rganildi. Bu tadqiqotlardan so'ng Toshkent sharoitida 500 dan ziyod o'simlik turlarining kolleksiyalari tashkil qilindi.

Dorixonalar va kosmetika do'konlarida siz monoo'tlardan, maxsus o'simlik damlamasi, vanna uchun o'simlik preparatlari, turli xil foydali qo'shimchalar, efir moylari va boshqalardan xarid qilish mumkin. Har bir mahsulot tarkibida tabiiy minerallar, vitaminlar va biologik faol moddalar mavjud.

O'zbekiston o'simlik dunyosi juda boy va rang-barangdir. Cho'l va dashtlar, tog'lar va adirlar, pasttekisliklar va daryo deltalari yonma-yon joylashib ajoyib

manzara hosil qiladi. Bu aql bovar qilmaydigan bo‘lib tuyulishi mumkin, ammo aslida Markaziy Osiyoning qo‘shni mintaqalari bilan taqqoslaganda, O‘zbekistonning tog‘laridagi maydon birligiga nisbati bo‘yicha o‘simliklar soni bir necha baravar ko‘p.

Mamlakatning boy o‘simlik dunyosida olti mingdan ortiq turli xil o‘simliklar mavjud, ular orasida dorivor o‘simliklar ham bor. Bunday o‘tlar ekologik toza bo‘lib oziq-ovqat, aromatik va farmatsevtika mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun xom ashyo sifatida ishlatiladi.

O‘simlik materiallarini kompleks qayta ishlash barcha zamonaviy qoidalarga muvofiq amalga oshiriladi, uning doirasida ishlab chiqarishning barcha xalqaro sifat standartlariga javob beradigan ekstraksiya, tozalash, konsentratsiya, standartlashtirish amalga oshiriladi.

O‘zbekistonda eng keng tarqalgan dorivor o‘simliklar **rayhon (bazilik), kashnich (koriander), arpabodiyon, yalpiz, sebarga** hisoblanadi. Yovvoyi o‘simliklarni tekisliklarda va tog‘larda topish mumkin, shuningdek, bozorlar va dorixonalarda sotib olish mumkin.

Mahalliy aholi bunday o‘simliklarning mo‘jizaviy kuchi haqida oldindan bilishadi. Ular iste’mol qilinadi, ziravor sifatida ovqatlarga qo‘shiladi, choy damlanadi, dori sifatida ishlatiladi, shuningdek kosmetologiya yo‘nalishida ham qo‘llaniladi. Dorixonalar va kosmetika do‘konlarida siz monoo‘tlardan, maxsus o‘simlik damlamasi, vanna uchun o‘simlik preparatlari, turli xil foydali qo‘shimchalar, efir moylari va boshqalardan xarid qilish mumkin. Har bir mahsulot tarkibida tabiiy minerallar, vitaminlar va biologik faol moddalar mavjud.

1. Rayhon (bazilik) Rayhon yoqimli hid beruvchi o‘simlik bo‘lib, u talabchan emas va deyarli har bir uyda o‘sadi. Dunyo bo‘ylab bu o‘simlik bazilik sifatida tanilgan, ammo O‘zbekistonda bu rayhon deb nomlanadi. Rayhon tabiiy antibiotik bo‘lib, isitma tushirish va bakteriyalarga qarshi kurashuvchi vosita sifatida ishlatiladi. Qadim zamonlardan beri turli patogenlar keltirib chiqaradigan shamollashni davolashda foydalanilgan. Ushbu o‘simlik tarkibidagi moddalar mushaklarning og‘rig‘ini kamaytiradi, yallig‘lanishni oldini oladi, balg‘amni bronxlar va o‘pkadan olib tashlaydi va yo‘tal va burunning oqishi bilan kurashadi.

Bundan tashqari, rayhon parfyumeriya va efir moylarini ishlab chiqarishda faol qo‘llaniladi. Rayhonning bir nechta turlari mavjud va ularning har biri o‘ziga xos ta’mga ega: qizilmiya, limonli, chinnigulli, keng bargli.

2. Kashnich (koriander) .Kashnich O‘zbekistonda oson va erkin o‘sadi. O‘simlik mukammal tozalash xususiyatlariga ega. O‘simlik tarkibidagi moddalar tanadan og‘ir metallarni olib chiqish va zararli ta’sirini zararsizlantirishga yordam beradi. Kashnich urug‘lari suvni tozalash uchun ham juda yaxshi qo‘llaniladi. Buning uchun qisqa vaqt ichida suv idishga urug‘lar solingan paketni tashlasangiz bo‘ldi.

3. Arpabodiyon. Arpabodiyon mevalari juda foydali. Uning tarkibida saratonga qarshi vosita – anetol, S vitamini, qondagi xolesterin kamaytiradigan oziq to‘qimalar kabi kuchli moddalar mavjud. Bundan tashqari, arpabodiyon stressni kamaytiradi, asab va ovqat hazm qilish tizimlarini tinchlantiradi va shamollash, stomatit va faringit bilan muvaffaqiyatli kurashadi. Arpabodiyon deyarli hech qanday qarshi ko‘rsatmalarga ega emas, shuning uchun u yosh bolalar va homilador ayollarga beriladigan ovqatga bimalol qo‘shiladi.

4. Yalpiz .Yalpiz - bu efir moyining tarkibiy qismidir (mentol). Yalpiz choyi oshqozon-ichak traktining buzilishlariga qarshi kurashda samarali vositadir. Yalpiz asab tizimini tinchlantiradi, og‘riqni yengillashtiradi va tanadan ortiqcha suvni olib tashlaydi.

5. Sebarga Sebergani butun O‘zbekiston bo‘ylab topish mumkin, lekin eng muhimi – namligi juda yuqori bo‘lgan joylarda u ko‘proq bo‘ladi. O‘zbekiston hududida bir vaqtning o‘zida bir necha turdagi sebarga o‘sadi, ularning har biri an‘anaviy tibbiyotda keng qo‘llaniladi. Qizil sebergadan damlamalar tayyorlanadi va taloq kasalliklarida qo‘llaniladi. O‘tloq sebergasi bronxit, yo‘tal, kamqonlik, bezgak, astma uchun ishlatiladi. Oq sebergadan tonik, og‘riq qoldiruvchi va kuch beruvchi dorivor sifatida ishlatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://www.agro.uz/dorivor-osimliklar/>
2. <https://uzbekistan.travel/uz/o/ozbek-dorivor-osimliklari/>
3. https://uza.uz/oz/posts/ming-dardga-davo-shifobaxsh-giyohlar_541594